

MOLIYA BOZORINING RIVOJLANISH TA'RIXI

Qahramonova Xusnora Asad qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universteti talabasi

ANNOTATSIYA: Moliya Bozori tushunchasi, Xalqaro Moliya Bozori, Xalqaro Moliya Bozorining rivojlanishi tendensiyasi va bosqichlari haqida, Moliyaviy globallashuv sharoitida Moliya Bozorining rivojlanishining asosiy maqsad va vazifalari, O'zbekiston Respublikasida Moliya Bozoridagi muhim o'zgarishlari,

KALIT SO'ZLAR: Moliya, Moliya Bozori, Xalqaro Moliya, Moliyaviy Globallashuv, fond bozori, transmilliy korporatsiyalar, xalqaro moliyaviy munosabatlar.

Moliya bozori- bo'sh mablag'larni safarbar etib, ularni moliyaviy resurslarga, aholi qo'lidagi harakatsiz pulni daromad keltiruvchi manbaga aylantiradi. Depozitlar, veksellar, valyuta, aksiya, obligatsiya, derivativ (hosilaviy qimmatli qog'ozlar) va sug'urta bozorlarini o'z ichiga oladigan moliya bozori odatda iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Moliya bozorini taraqqiy toptirish, raqobat muhitini yaxshilash, moliyaviy boshqaruvning yangi turlarini qo'llashga ko'maklashish, xo'jalik yurituvchi subyektlarga investitsiyalarni jalb qilish bilan birga qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish orqali ijtimoiy muammolarni ham hal etishga xizmat qiladi.

Turli mualliflar xalqaro moliya bozori atamasini bir xilda izohlamaydilar. Ko'pincha ushbu tushunchadan ko'plikda: xalqaro moliya bozorlari ko'rinishida foydalaniladi. Bundan tashqari, xalqaro moliya bozorini jahon ssuda kapitali bozori tushunchasiga o'xshatish uchrab turadi. Xalqaro moliya bozori atamasining turli izohlardagi qat'iy farqi uning keng yoki tor ma'nodagi izohi hisoblanadi. Bunda ke

ng yoki tor ma'nodagi izohi ham turlicha tushuniladi. Masalan, taniqli olim L.N.Krasavinaning qayd etishicha, "Xalqaro moliya bozorlari keng ma'noda - mamlakatlar orasida pulli kapitallarning akkumulyatsiyasi va qayta taqsimotini ta'minlovchi bozor munosabatlari sohasidir.

Xalqaro moliya bozorining tarkibiy tuzilishi va uning shakllanish bosqichlari: Birinchi bosqich 1860-yillar Tashqi savdoning rivojlanishi. Xalqaro oltin-valyuta bozorining paydo bo'lishi

Ikkinchi bosqich 1950-yillar Milliy kredit bozorlaridagi operatsiyalarning baynalminallashuvi 1960-yillar Xalqaro kredit bozorining shakllanishi

Uchinchi bosqich 1970-yillar Uzoq muddatli kapitallar xalqaro bozorining shakllanishi. Milliy fond bozorlarining erkinlashtirilishi. Xalqaro fond bozorining shakllanishi. 1980-yillar Transmilliy banklar va kompaniyalarning jadal sur'atlarda rivojlanishi. Xalqaro fond bozorlarining yanada kengayishi. Xalqaro sug'urta bozoridagi dastlabki tizimli operatsiyalarning amalga oshirilishi. Xalqaro kredit bozoridagi operatsiyalarning rivojlanishi

To'rtinchi bosqich 1990-yillar Xalqaro moliya bozori fond segmentining jadal rivojlanishi. Xalqaro derivativlar bozorining shakllanishi

2000-yillar Xalqaro derivativlar bozorining jadal rivojlanishi.

Shunday qilib, jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlarning noaniqligi ortganligi hisobiga xalqaro kapital harakati sekinlashgan. Xalqaro kapital tarkibida qarz kapitali harakatining ustunligi saqlanib qolmoqda. Mamlakatning moliya bozorini uzoq muddatli rivojlantirish strategiyasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb etishga asosiy e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Moliya bozori iqtisodiy tizimning hal qiluvchi qismidir. Bu iqtisodni qo'zg'atuvchi vosita bo'lib, ortiqcha birliklar tanqislik birliklarini qondiradigan va har xil moliyaviy kelishuvlar bo'yicha muzokaralar olib boradigan maydonchadir. Shu sababli moliya bozorini rivojlantirishning maqsadi moliya bozorining vositachi

sifatida samarali ishlash qobiliyatini oshirishdir. Samarali moliyaviy bozor – bu chuqurlik va kenglikdir, ya’ni ta’minot tomonida, aktivlarga talabning barcha sinflarini qondirish uchun emitentlar, kredit tavakkalchiliklari va boshqalarni taklif etuvchi ko’plab moliyaviy vositalar mavjud. Talab tomonida, har xil turdagi investorlarning katta miqdordagi investitsiya talabi bo’lishi kerak, ular turli hil xavfxatarlarni qaytaradigan ishtahalari bor. Bundan tashqari, emitentlar va investorlar o’rtasidagi yaxshi xilma-xillik odatda bozor nuqtai nazarini uyg’unlashtiradi, moliyaviy aktivlarni faol almashinuviga olib keladi. Yuqori likvidli moliya bozori, eng kam narx ta’siriga ega bo’lgan yirik va xilma-hil moliyaviy vositalarni chiqarishni ta’minlay oladi. Bu erda moliyaviy vositalarni maqbul narxda tezda almashtirish mumkin. Samarali kliring va hisob-kitoblar tizimi operatsiyalar narxini pasaytirishga yordam beradigan asosiy omil hisoblanadi.

Mamlakatdan chetga chiqarilgan kapitallar xalqaro moliya bozori orqali dunyoning qolgan mamlakatlariga qayta taqsimlandi. Xalqaro moliya bozori xalqaro kapitallarga bo’lgan talab va taklif shakllanadigan, baho beriladigan, jahon iqtisodiyotning moliya sektorida xalqaro moliyaviy aktivlar oldi-sotdi qilinadigan sohadir. Bir mamlakat moliya bozoridagi salbiy va ijobiy o’zgarishlarni boshqa bir mamlakat moliya bozoriga ta’siri moliya bozorining globallashuv darajasiga bog’liq bo’lib, bu jarayon milliy fond bozorini xalqaro fond bozoriga integratsiyasini ta’minlovchi vositalar orqali amalga oshiriladi va ularning nechog’lik rivojlanganligini o’zida namoyon etadi. Jahon iqtisodiyotida xalqaro moliya bozorining segmentlari tadrijiy ravishda muayyan bosqichlarda shakllangan. Mazkur bozor taraqqiyotining oxirgi bosqichida fond segmenti va xalqaro derivativlar bozorlari jadal rivojlangan. Xalqaro kapitalning asosiy shakllari sifatida rasmiy kapital - davlatlararo tashkilotlar va hukumat qarorlari asosida davlat byudjeti mablag’larini chet eldan qabul qilish yoki chet elda joylashtirishdir. Xususiy kapital - xususiy yuridik shaxslar (firma korxonalar, tashkilotlar, banklar va

boshqalar)ning mablag'larini ularning boshqaruv organlarining qarorlari asosida chet ellarda joylashtirishdir.

Moliyaviy globallashuv sharoitida moliya bozorining rivojlantirishning asosiy maqsadi ishlab chiqarilgan tovarlarning eksport salohiyatini oshirish, iste'molchilarni jahon talablariga mos keladigan tovarlar bilan ta'minlash va mamlakatning monetar siyosati barqarorligi ta'minlashdir.

So'nggi yillarda O'zbekiston moliya bozorida qator muhim o'zgarishlar ro'y berdi, xususan, 2022-2026-yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, fond bozori aylanmasini joriy etish orqali iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni 200 million AQSH dollaridan 7 milliard dollargacha oshirish va davlat ulushi bo'lgan tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlash, 2026-yil oxiriga qadar bank tizimi aktivlarida xususiy sektor ulushini 60 foizga yetkazish ko'zda tutilmoqda. Bunda tijorat banklarida transformatsiyani jadallashtirish, subsidiyalik kreditlashdan voz kechish, ularning moliyaviy vositachi sifatidagi rolini oshirish orqali davlat ulushiga ega tijorat banklarini faol ravishda zamonaviy institutlarga aylantirish ishlari ko'zda tutilgan. Mutaxassislar taqdim etgan tahlillar O'zbekistonda moliya bozorining likvidligi talab darajasida emasligini ko'rsatadi. Ikkilamchi bozorning mavjud holati va aholi boshqa qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarining moliya bozoridagi faoliyatini susaytirmoqda. Iqtisodiyotning real sektori va moliya bozoridagi uzilishlar sababli korxonalariga investitsiya mablag'larini jalb qilish uchun moliya bozorining zamonaviy vositalaridan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelinyapti. Uy xo'jaliklarining moliya bozoriga kirib borishi orqali ularning korporativ qimmatli qog'ozlar bozoridagi salmog'ini oshirish masalasi yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, kreditlash, jamg'arma-depozit, pul o'tkazmalari, hisob-kassa amaliyoti, sug'urtalash, inkassatsiya, moliyaviy kafolatlash va valyuta oldi-sotdisi kabi moliyaviy xizmatlar ko'rsatish yurtimizda lozim darajada, yoinki, xalqaro standartlar asosida yo'lga qo'yilmagan.

Iqtisodiy rivojlangan davlatlar tajribasida keng qo'llaniladigan birja, lizing, reytinglash, qayta sug'urtalash, brokerlik, mulkni baholash, moliyaviy maslahat berish, moliyaviy resurslarni ishonchli boshqarish kabi xizmatlarni ko'rsatish kutilgan natijalarni bermayapti.

Iqtisodiyotning rivojlanishi tarixiga nazar tashlansa, moliya bozorini avvalambor insoniyat jamiyatida pulning paydo bo'lishi va u bilan bog'liq bozor munosabatlarini amalga oshirila boshlashidan shakllanishini ko'rish mumkin. Asrlar davomida moliya bozori, uning mazmuni va unga oid tushunchalar shakllanib va uzluksiz rivojlanib kelmoqda. Bunga sabab, inson tsivilizatsiyasining moliya sohasidagi tajribasini boyishi, unda shaxslarning (yuridik va jismoniy) moliyaviy munosabatlari va qiziqishlari kengayib, maqsadlari va faoliyat turlari ortib, manfaatlar tobora o'sib, ularning xaq-xuquqlari borgan sari mustahkamlanib va ta'minlanib borishidadir. Bozorning eng yuqori darajada rivojlangan turi moliya bozori hisoblanadi. Hozirda moliya bozori yuqori darajada tashkillashgan va uzluksiz rivojlanayotgan, borgan sari jahon miqyosida globallashib borayotgan alohida bir butun va o'z muhitiga ega munosabatlar va institutlar (qatnashchilar) majmuasi sifatida namoyon bo'luvchi murakkab tizim ekanligi aniq bo'lmoqda. Bunda moliya bozorlari nafaqat milliy iqtisodiyot, balki global iqtisodiyot rivojini belgilamoqda. Uning mazmun-mohiyati quyidagi kontseptual tushuncha va qonuniyatlar asosida belgilanadi. Moliya bozori har qanday mamlakatning umumiy bozorini tarkibiy, ammo, asosiy va alohida qismidir. Lekin, moliya bozorining asosi real tovarlar bozoridir. Bunda moliya bozori real iqtisodiyot va tovar bozorining ustqurmasi sifatida namoyon bo'lishi bilan birga tovar bozori va iqtisodiyotni moliyaviy ta'minlaydi va muvofiqlashtiradi, umuman iqtisodiyotning ob'ektiv holatini ifodalaydi va rivojlanishini belgilaydi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda moliya bozori orqali, bir tomondan davlat korxonalar va tashkilotlar, aholi o'zlari uchun zarur bo'lgan mablag'ni jalb qilsalar, ikkinchi tomondan korxonalar, tashkilot va aholi o'zlarining vaktincha bo'sh turgan pul mablag'larini

qimmatbaho qog'ozlar sotib olishga yo'naltirib foyda ko'radilar. Bu esa moliyaviy resurslarning harakatini ta'minlab, iqtisodiy o'sishga turtki beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki: Moliya bozori har qanday mamlakatning umumiy bozorini tarkibiy, ammo, asosiy va alohida qismidir. Lekin, moliya bozorining asosi real tovarlar bozoridir. Bunda moliya bozori real iqtisodiyot va tovar bozorining ustqurmasi sifatida namoyon bo'lishi bilan birga tovar bozori va iqtisodiyotni moliyaviy ta'minlaydi va muvofiqlashtiradi, umuman iqtisodiyotning ob'ektiv holatini ifodalaydi va rivojlanishini belgilaydi. Mamlakatimizda kapital bozorini rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlarda ushbu bozorni rivojlantirishning yaxlit strategiyasini shakllantirish, uning samarali infratuzilmasi shakllanishida ko'maklashish hamda ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozorini jadal rivojlantirish va kengaytirishga qaratilgan amaliy harakatlarni faollashtirish, korporativ boshqaruv tizimini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, kapital bozorini tartibga solish sohasida xalqaro aloqalarni rivojlantirish kabi masalalar alohida ustuvorlik kasb etishi lozim. Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish uchun katta hajmdagi investitsiyalar zarur bo'ladi. Investitsiyalarni esa moliya bozori va qimmatli qog'ozlar bozori orqali olib kelish mumkin. Shuning uchun ham mamlakatning iqtisodiy o'sishida moliya bozori va qimmatli qog'ozlarning roli nihoyatda kattadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Xojimatov R.X. Xalqaro moliya bozori: nazariy qarashlar va umumiy tavsif. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2015-yil.
- 2.Vahobov A., Jumayev N., Burxonov U. Xalqaro moliya munosabatlar. Darslik. - T.: "Sharq", 2003.
3. Ataniyazov J.X., Alimardonov E. D. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik.T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashiriyoti" 2014. -333 b
4. MIFT.UZ ochiq muloqot

